

Το Λυκόφως των Θεών: Το Κεφάλαιο-Φετίχ

neaprooptiki.gr/to-lykofos-ton-theon-to-kefalaio-fetich/

np

March 7, 2022

του Σάββα Μιχαήλ

Με μεγάλη συμμετοχή φοιτητών και κοινού όλων των ηλικιών πραγματοποιήθηκε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο (αμφιθέατρο Σάκη Καράγιωργα) το βράδυ της Πέμπτης 3 Μαρτίου, μια σημαντική εκδήλωση που ενώ ξέφευγε από τα συνήθη ακαδημαϊκά πλαίσια, είχε ένα υψηλό θεωρητικό επίπεδο. Τίτλος της εκδήλωσης ήταν “Το Λυκόφως των Θεών: Το Κεφάλαιο-Φετίχ”. Οι καθηγητές **Σπύρος Πολυμέρης** και **Θόδωρος Μαριόλης** έκαναν τις αρχικές εισηγήσεις· ο πρώτος για το Εμπόρευμα–Φετίχ, το έργο τέχνης και την σχέση Τέχνης και Εμπορεύματος· ο δεύτερος για τον Μαρξισμό ως Φετίχ και τις διάφορες αντιμαρξιστικές θεωρίες. Την κεντρική εισήγηση έκανε ο **Σάββας Μιχαήλ**, του οποίου την εισήγηση παρουσιάζουμε παρακάτω. Μετά τις εισηγήσεις έγιναν ερωτήσεις, συζήτηση και ανταπαντήσεις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΕΡΙΩΝ
ΟΜΑΔΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ

ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΜΕ ΘΕΜΑ
**ΤΟ ΛΥΚΟΦΩΣ ΤΩΝ ΘΕΩΝ:
ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ-ΦΕΤΙΧ**

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ: ΣΑΒΒΑΣ ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ: ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΑΡΙΟΛΗΣ/ΣΠΥΡΟΣ ΠΟΛΥΜΕΡΗΣ

ΑΜΦΙΘΕΑΤΡΟ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ II
ΠΕΜΠΤΗ 3 ΜΑΡΤΙΟΥ 2022 ΩΡΑ: 19.00

Χορηγός

matura
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

1Οι ψευδοπροφήτες διαψεύστηκαν οικτρά, αλλεπάλληλα, προ πολλού. Η Ιστορία δεν τέλειωσε το 1989 με την πτώση του Τείχους του Βερολίνου και των καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη, ούτε το 1991 με την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Αντίθετα, συνεχίζει να κινείται με πυρετώδεις, ασταμάτητες, και απροσδόκητες στροφές: παγκόσμιο κραχ το 2008 και παρατεταμένη Μεγάλη Ύφεση παγκόσμια, άλυτη μέχρι τώρα, επιδεινούμενη οικονομική κρίση· λαϊκές εξεγέρσεις· παγκόσμιο πανδημικό σοκ· επαπειλούμενη κλιματική καταστροφή – και ιμπεριαλιστικοί πόλεμοι, ολοένα πιο καταστροφικοί, από την Γιουγκοσλαβία στο Αφγανιστάν, το Ιράκ και τώρα στην καρδιά της Ευρώπης, με την διεθνή πολεμική ανάφλεξη στην Ουκρανία να απειλεί με ολοκαύτωμα όχι μόνο τους λαούς της ευρωπαϊκής ηπείρου αλλά όλη την ανθρωπότητα.

Ένας από τους πιο πρόσφατους ψευδοπροφήτες και εμπρηστές του πολέμου, ο γενικός γραμματέας του NATO Jens Stoltenberg, τέσσερις μέρες πριν την γενικευμένη σύρραξη στην Ουκρανία, περιέγραφε την εφιαλτική κατάσταση σαν “*Europe’s new normal*”, την “*νέα κανονικότητα της Ευρώπης*”¹*Russia’s threat to Ukraine: Europe’s ‘new normal’*, Financial Times, 18/02/22, πρόσβαση στις 19/02/22.!!

Το “new normal” έχει γίνει πια μόνιμη mantra όλων των κυβερνήσεων και διεθνών θεσμών του κεφαλαίου.

“Νέα κανονικότητα” να ζούμε με την κρίση, την ανεργία, και τώρα την ακρίβεια, προπαντός στην ενέργεια και τα τρόφιμα.

“Νέα κανονικότητα” να ζούμε με τον κορωνοϊό.

“Νέα κανονικότητα” η προσφυγιά εκατομμυρίων.

“Νέα κανονικότητα” η ακροδεξιά, ο ρατσισμός, η ομοφοβία, η έμφυλη βία και οι γυναικοκτονίες, ο φασισμός παντός είδους.

“Νέα κανονικότητα”, τώρα, να ζούμε με πολεμικό όλεθρο στην Ευρώπη και πυρηνικό τρόμο παγκόσμια.

Η επιστροφή στο παρελθόν, στην υποτιθέμενη “κανονικότητα”, αδύνατη. Το παρόν, μια φρίκη χωρίς ορατή διέξοδο, χωρίς να φαίνεται τέλος, χωρίς μέλλον στον ορίζοντα. Ο κόσμος φαίνεται να βυθίζεται στο λυκόφως ακούγοντας την ηχώ τού μονόλογου του Μακμπέθ για την ζωή και την Ιστορία των ανθρώπων:

*Το αύριο, κι αύριο πάλι το αύριο σέρνει
το τιποτένιο βήμα του από μέρα σε μέρα ως την
Έσχατη συλλαβή του εγγεγραμμένου χρόνου
Κι όλα μας τα χθες φωταγώγησαν τρελούς καθ' οδόν
Προς την σκόνη του θανάτου. Σβήσε, σβήσε βραχύβιο
Φως! Η ζωή είναι μια κινούμενη σκιά, ένας θλιβερός
Ηθοποιός που κορδώνεται και ξοδεύει την ώρα του
Πάνω στην σκηνή και κανείς δεν τον ακούει πια.
Είναι ένα παραμύθι που το λέει ένας ηλίθιος,
Όλο κρότος και μένος, και δεν σημαίνει τίποτε.*

*William Shakespeare, Μακμπέθ, Πράξη Πέμπτη, Σκηνή 5`
μετάφραση Δημήτρης Δημητριάδης, Σαιξπηρικών 2007, σελ. 111.*

Αυτός είναι ο μονόλογος μιας εξουσίας σε επιθανάτια αγωνία.

Ο καπιταλισμός βυθίζεται σε μια κρίση ολοένα πιο καταστροφική, χωρίς τέλος. Ο λεγόμενος “υπαρκτός σοσιαλισμός” που εμφανιζόταν στον 20^ό αιώνα σαν η εναλλακτική, αν και στρεβλή ή δυστοπική ή πλασματική, κατέρρευσε εδώ και τριάντα χρόνια. Συνεχίζουμε να ζούμε με τις συνέπειες αυτής της κατάρρευσης που δεν έπαψε σαν διαδικασία να προχωρά και να εκρήγνυται, όπως δείχνει δραματικά τώρα η Ουκρανία, φέρνοντας τον κόσμο στο χείλος της αβύσσου.

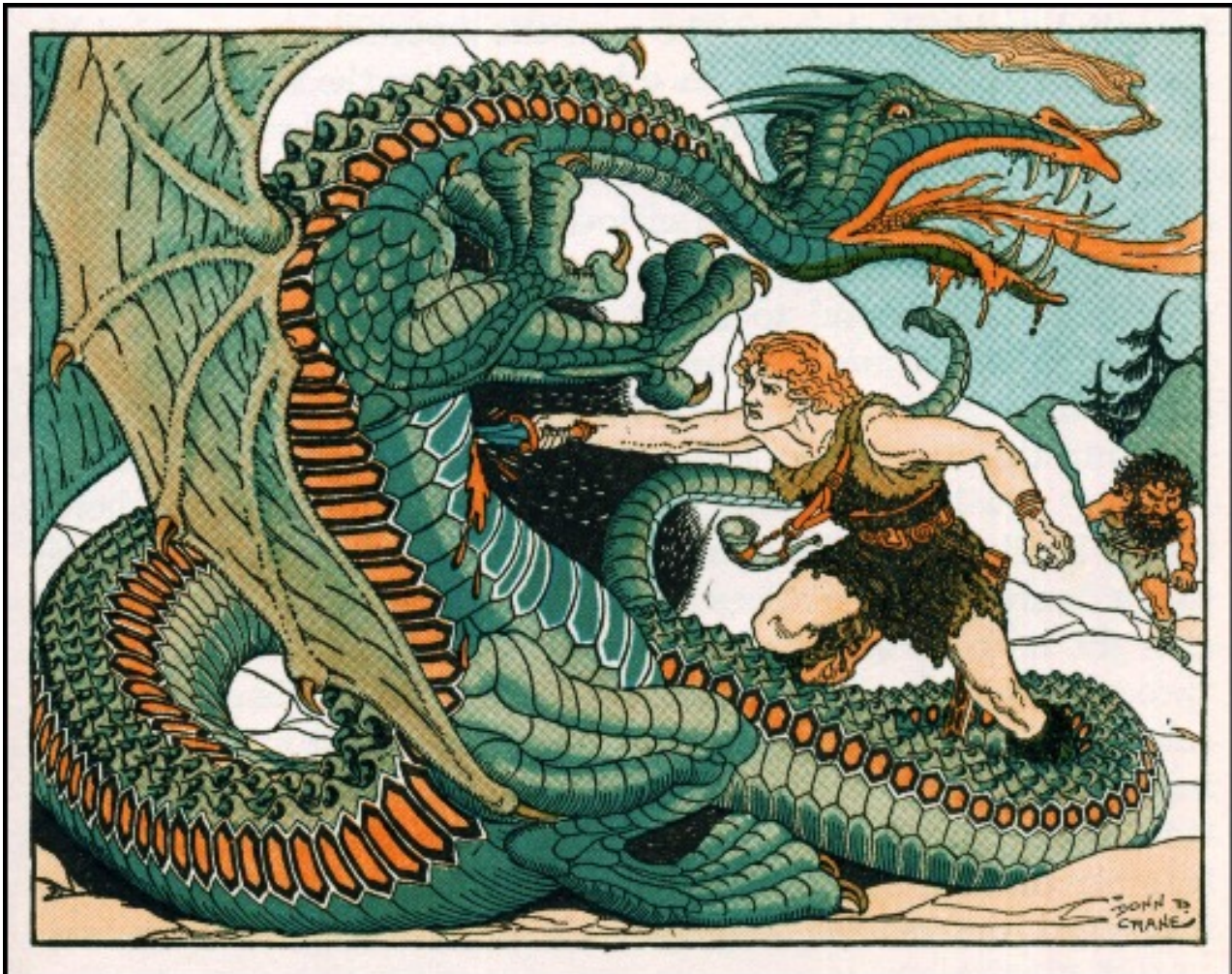
Η Ιστορία δεν τέλειωσε. Αλλά ο προσανατολισμός μέσα στην Ιστορία φαίνεται να έχει χαθεί. Η γενικευμένη σύγχυση που επικρατεί δεν περιορίζεται στη σφαίρα της ιδεολογίας. Δεν πρόκειται απλώς και μόνο για μια παγιωμένη “πλαστή συνείδηση”, επιβεβλημένη από την άρχουσα τάξη με τους ιδεολογικούς της μηχανισμούς. Η πλαστή, μαζική κοινωνική συνείδηση ρηγματώνεται προσκρούοντας σε μια πραγματικότητα που αλλάζει ραγδαία, συνεχώς και τραυματικά. Τα θραύσματα της πλαστής συνείδησης ανασυντίθενται και αποσυντίθενται διαρκώς, με ή *αλλά και χωρίς* την παρέμβαση των πανίσχυρων ΜΜΕ και των άλλων ιδεολογικών μηχανισμών, σχηματίζοντας διαφορετικούς, ανορθολογικούς, τερατώδεις συνδυασμούς.

Δεν υπάρχει απλώς μια κρίση ιδεολογίας. Είναι μια καθολική τάξη κοινωνικών σχέσεων που καταρρέει. Και αυτή την φορά η ατέρμων πτώση της ακούγεται όχι σαν ψίθυρος, όπως στους στίχους του T. S. Eliot, αλλά με πάταγο εκκωφαντικό.

Στις μέρες μας έχει γίνει συχνή χρήση (και κατάχρηση) της ρήσης του Antonio Gramsci ότι η παλαιά τάξη πραγμάτων καταρρέει αλλά μια νέα δεν αναδύεται και “*στην μεσοβασιλεία εμφανίζεται μια μεγάλη ποικιλία νοσηρών συμπτωμάτων*” ή τεράτων, όπως μερικοί παραφράζουν, παραπέμποντας με φρίκη σε μιαν “εποχή των τεράτων”.

Το 1867, στον Πρόλογο στην πρώτη γερμανική έκδοση του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, ο Karl Marx παρέπεμπε εύστοχα και θαρραλέα στο παράδειγμα του Περσέα, που “*φορούσε ένα μαγικό σκούφο να τον σκεπάζει με νεφέλη [Nebelkarpe]*” για να γίνει αόρατος “*στην καταδίωξη των τεράτων*”. Και καυτηρίαζε τους συγχρόνους: “*Εμείς κατεβάζουμε τον μαγικό σκούφο κάτω από τα μάτια και τα αυτιά για να μπορούμε να μην*

βλέπουμε την ύπαρξη των τεράτων²Karl Marx, *Das Kapital*, Erste Band, Marx Engels Werke 23, p. 15, Berlin: Dietz Verlag 1972.” Η νεφέλη για να μην βλέπουμε τα τέρατα ονομάζεται σήμερα “νέα κανονικότητα”, new normal... Χαρακτηριστική εκδήλωση όχι μιας απροσδιόριστης μεσοβασιλείας στο κενό, αλλά έκφραση της αντικειμενικής αντιστροφής των κοινωνικών σχέσεων υποκειμένου και αντικειμένου που τυλίγει τα υποκείμενα στο **λυκόφως** μιας συγκεκριμένης εποχής ιστορικής **παρακμής**: της εποχής **ιμπεριαλιστικής παρακμής** στην όψιμη φάση **του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού**.

Ο Σίγκουρντ σκοτώνει τον δράκο. Εικονογράφηση του Donn P. Crane (1878-1944).

2 Τα μηνύματα των καιρών, προπαντός της αλλαγής τους, συχνά τα συλλαμβάνουν πρώτοι με τους δικούς τους μυστικούς και ευαίσθητους δέκτες οι ποιητές της Τέχνης σε όλες τις μορφές της.

Το 1876, λίγα χρόνια μετά την Κομμούνα του Παρισιού και μερικές δεκαετίες μετά την Ευρωπαϊκή Επανάσταση του 1848, στο Bayreuth, δόθηκε η πρεμιέρα της όπερας *Götterdämmerung*, *Το Λυκόφως των Θεών*, τελευταίο μέρος του *Der Ring des Nibelungen*, της αθάνατης Τετραλογίας του Richard Wagner, *Το Δαχτυλίδι των Νιμπελούνγκεν*. Ο Βάγκνερ δεν ήταν πια στο πλευρό του Μπακούνιν στα οδοφράγματα του 1848. Βρίσκονταν πλέον υπό την υψηλή προστασία του Ludwig, Βαυαρού βασιλιά της θνήσκουσας δυναστείας των Wittelsbach, που στο πρόσωπό του ο Luchino Visconti στο

αριστουργηματικό του φιλμ με τον ομώνυμο τίτλο φανέρωσε την παρακμή όχι απλώς μιας μοναρχίας κι ενός ξεπερασμένου καθεστώτος αλλά ενός ολόκληρου κόσμου – του μοντέρνου, του δικού μας αστικού κόσμου.

Η επιστροφή του Μυθικού είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα στην ύστερη αστική νεωτερικότητα, ιδιαίτερα στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, στην μετάβαση στην εποχή του ιμπεριαλισμού. Τα παραγμένα όνειρα αυτής της εποχής και την επιστροφή του Μύθου, για την *επικαιρότητα* της “*αρχέγονης Ιστορίας*”, την *Urgeschichte του Παρόντος*, φέρνει στο φως της μαρξιστικής ανάλυσης ο Walter Benjamin στο μέγα έργο του *Das Passagen–Werk*³ Walter Benjamin, *Das Passagen–Werk*, translated in English by Howard Eiland and Kevin McLaughlin, The Arcades Project 1999, Harvard University Press p. 462..

Η τραγική ειρωνεία της Ιστορίας ήταν ότι ο Ναζισμός έτρεξε να “αισθητικοποιήσει” την βάρβαρη πολιτική του επιστρατεύοντας αναίσχυντα τον καλπασμό των Βαλκυριών, μετατρέποντας σε αρένα ρατσιστικής φέστας τον χώρο του Μπαϊρόιτ, και οικειοποιούμενος τον Βάγκνερ.

Θα χρειαστεί να περάσει ένας αιώνας από την πρεμιέρα του *Götterdämmerung* για να παρουσιαστεί στο Φεστιβάλ του Μπαϊρόιτ το 1976 η περίφημη μαρξιστική του εκδοχή σε σκηνοθεσία Patrick Chéreau και υπό την διεύθυνση του χαρισματικού Pierre Boulez. Μια δεκαετία πιο πριν σε ένα ριζοσπαστικό αλλά αγνοημένο δοκίμιό του ο σημαντικός Σοβιετικός μαρξιστής φιλόσοφος Έβαλντ Βασίλιεβιτς Ιλιένκωφ, στα *Βοπρόσζι Φιλοσόφει*, θα προχωρήσει σε μια σπάνια μαρξιστική ανάγνωση του *Δακτυλιδιού των Νιμπελούνγκεν*. Θα υπενθυμίσει, συν τοις άλλοις αυτό που συχνά προσπερνούν πολλοί: την κεντρική θέση που έχει στο ξετύλιγμα της όλης Τετραλογίας ο ίδιος ο Χρυσός – *Das Rheingold*.

Η όλη τραγωδία ξεκινάει με την δολερή και βίαιη αρπαγή από τους κόλπους της Φύσης, από τα βάθη του υδάτινου κόσμου στον οποίο γεννήθηκε η ζωή, του χρυσού που οι Κόρες του Ρήνου φυλάσσουν σαν *μη ανταλλάξιμη* αξία, για να μετατραπεί στο αντίθετό του: σε παντοδύναμο όπλο παγκόσμιας κυριαρχίας και δακτυλίδι του θανάτου και της καταστροφής θεών και ανθρώπων.

Ο βιασμός της Φύσης, η αρπαγή του πλούτου της ζωής και η τεχνική μετατροπή του σε όπλο μαζικής καταστροφής για την εξουσία, η βούληση για δύναμη μέχρι θανάτου είναι δυνατή, όπως προειδοποιούν οι Κόρες του Ρήνου, μόνο σε κάποιον που είναι εντελώς αποξενωμένος από την Αγάπη, κάποιον που κανένας δεν θα αγαπήσει και που δεν τον νοιάζει καν εάν θα αγαπηθεί ποτέ. Ο Χρυσός σαν μέτρο ιδιωτικού πλούτου και μέσο υποταγής ανθρώπου από άνθρωπο είναι το διαμετρικά και ασυμφιλίωτα αντίθετο της Αγάπης. Στο τέλος του *Δακτυλιδιού, το Λυκόφως των Θεών* τελειώνει με την Αγάπη “*κραταιά ως θάνατος*”, κι **αζέχ καμιβέτ αχαβάχ** όπως λέει το *Άσμα Ασμάτων*⁴ *Άσμα Ασμάτων*, 8:6., να πέφτει στην πυρά και να θριαμβεύει. Το Κακό συντρίβεται, η παρακμασμένη Βαλχάλα των κυρίαρχων θεών καταποντίζεται και ο Χρυσός του Ρήνου επιστρέφει στα ζωογόνα ύδατα της Φύσης.

Βρισκόμαστε στους αντίποδες του Τρίτου Ράιχ.

Όχι όμως μακριά από τον Μαρξ. Στα μαρξικά *Χειρόγραφα του 1844*, στον χρυσό ως χρήμα αντιπαράκειται πρώτα-πρώτα η ερωτική αγάπη που ζητάει να ανταλλάσσεται μόνο με αγάπη, ως “ζωντανή έκφραση του εαυτού”⁵Karl Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, Moscow: Progress 1977, p.132”, χωρίς κανένα χρηματικό αντάλλαγμα, αλλιώς είναι εμπορευματική σχέση πορνείας.

3Είχαμε σε προηγούμενη εργασία⁶Savvas Michael-Matsas, *La rencontre de Marx avec Shakespeare*, Europe 2009, *αφιέρωμα Marx et Culture*. την ευκαιρία να τονίσουμε ένα αξιοπρόσεκτο γεγονός. Ο νεαρός Μαρξ, αρχίζοντας το 1843-44 να μελετάει κλασική πολιτική οικονομία, ιδιαίτερα τον David Ricardo, προσκρούει στα αδιέξοδά του και ιδιαίτερα στον ρικαρδιανό ορισμό του χρήματος που ο Μαρξ τον θεωρεί κενή “ταυτολογία”. Τότε προστρέχει για βοήθεια στην επίλυση των θεωρητικών επιστημονικών προβλημάτων στην ευριστική αξία της Τέχνης και της ποιητικής μεγαλοφυΐας του William Shakespeare και στα περίφημα αποσπάσματα για τον χρυσό στο δράμα *Τίμων ο Αθηναίος*:

[...] *Thou visible god [...]*
Gold? Yellow, glittering, precious gold?
[...] *thou common whore of mankind [...]*

[...] *Εσύ ορατή θεότητα [...]*
Χρυσός; Κίτρινος, αστραφτερός, πολύτιμος χρυσός;
[...] *Πόρνη εσύ του γένους των ανθρώπων [...]*

William Shakespeare, Timon of Athens, Πράξη 4, Σκηνή 3, απόδοση Σ.Μ.

Τα ίδια σαιξπηρικά αποσπάσματα επανέρχονται ξανά και ξανά σε όλα τα μείζονα έργα του Μαρξ σε όλη την πορεία ωρίμανσης της θεωρίας του μέχρι και το magnum opus, το έργο ζωής του, *το Κεφάλαιο*. Δεν ήταν ψυχαναγκαστική επανάληψη ούτε οι στίχοι του Βάρδου παίζανε διακοσμητικό ρόλο. Ήδη στα *Χειρόγραφα του 1844*, η ποίηση του Σαίξπηρ γνωρίζει μια πρώτη θεωρητική επεξεργασία για να βρεθεί επιστημονική απάντηση στο αίνιγμα του χρήματος⁷Karl Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, ό.π., σελ. 129-132..

Ιδιαίτερα μπορεί να διακρίνουμε στους στίχους που θεωρούν το χρήμα να είναι *θεότητα*, όπως όλοι οι *αόρατοι* θεοί, αλλά ταυτόχρονα και *ορατή* μια πρώτη έκφανση του αλλόκοτου “*αισθητού υπεραισθητού πράγματος*” – sinnliche übersinnliche Ding, που θα συναντήσουμε στο τμήμα 4 του πρώτου κεφαλαίου του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, με τον τίτλο *Ο φετιχιστικός χαρακτήρας του εμπορεύματος και το μυστικό του*.

Ακόμα ο Μαρξ είναι στα πρώτα βήματα μιας κριτικής προσέγγισης στην αστική κλασική πολιτική οικονομία. Δεν έχει ξεπεράσει ακόμα την ρικαρδιανή εργασιακή θεωρία της αξίας ούτε έχει ακόμα ανακαλύψει την δική του καθοριστική διάκριση ανάμεσα σε εργασία και εργατική δύναμη, κρισιμότητας σημασίας στην μαρξική αποκάλυψη της λειτουργίας της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης.

Τα πρώτα, όμως βήματα είναι αποφασιστικά. Στο τμήμα των *Χειρογράφων* που έχει επονομαστεί *Κριτική της χεγκελιανής διαλεκτικής και φιλοσοφίας ως Όλον*, ο Μαρξ προωθεί την περίφημη κριτική διαλεκτική-υλιστική αναστροφή και υπέρβαση του Χέγκελ,

αναγνωρίζοντας συνάμα ξεκάθαρα ότι “Η σκοπιά του Χέγκελ είναι αυτή της μοντέρνας πολιτικής οικονομίας”⁸Karl Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, ό.π., σελ. 141.”. Και είναι η ανατροπή/υπέρβαση του Χέγκελ, της ιδεαλιστικής του αντίληψης για την εργασία, της ταύτισης αντικειμενοποίησης και αλλοτρίωσης, της ψευδο-άρνησης της άρνησης με την συμφιλίωση των αντιθέτων κ.λπ., το **μεθοδολογικό άλμα** στον δρόμο εκείνο όπου ο Μαρξ, θα κατορθώσει την υπέρβαση των ορίων της κλασικής πολιτικής οικονομίας. Θα ξεπεράσει έτσι και την ρικαρδιανή “ταυτολογία” περί χρήματος, προχωρώντας πέραν της ρικαρδιανής εργασιακής θεωρίας της αξίας, με την σύλληψη του **διπτού** χαρακτήρα της εργασίας στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής ως *συγκεκριμένης* και *αφηρημένης* εργασίας, και της δεύτερης ως υπόστασης (Substanz) της **αξίας**.

Η διαλεκτική υλιστική ανατροπή του Χέγκελ θα δώσει τον “μαγικό σκούφο” και η κριτική της πολιτικής οικονομίας και του Ρικάρντο θα σπλίσει τον Μαρξ με το σπαθί για να μπορέσει στο *Κεφάλαιο* σαν Περσέας να κυνηγήσει τα τέρατα, χωρίς να τον μαρμαρώσει η κεφαλή της Μέδουσας: **ο φетиχισμός του εμπορεύματος, του χρήματος, του κεφαλαίου**.

Λεπτομέρεια από την τοιχογραφία του Diego Rivera στο Palacio Nacional της Πόλης του Μεξικού.

4Η έναρξη, η ίδια η πρώτη-πρώτη πρόταση του μαρξικού *Κεφαλαίου* ορίζει ένα πεδίο μάχης. Δεν είναι ένα τυπικό, στατικό σημείο αφετηρίας αλλά η συμπυκνωμένη δυναμική των αντιφάσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής που θα ξεδιπλωθούν στο όλο, γιγάντιο αλλά τελικά ανολοκλήρωτο, magnum opus του Μαρξ: «Ο πλούτος των κοινωνιών όπου κυριαρχεί ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής εμφανίζεται σαν ένας “τερατώδης

σωρός εμπορευμάτων” [eine “ungeheure Warensammlung”], που η στοιχειώδης μορφή του [Elementarform] είναι το μεμονωμένο εμπόρευμα⁹Karl Marx, *Das Kapital*, Erste Band, Marx Engels Werke 23, ό.π. σελ. 49, απόδοση Σ.Μ.».

Εντελώς συνοπτικά εντοπίζουμε δύο σημεία, καίρια για την παρούσα έκθεση.

Πρώτον, ο κοινωνικός πλούτος στις κοινωνίες που κυριαρχεί ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής εμφανίζεται εξ αρχής αποξενωμένος από τους άμεσους παραγωγούς, πραγματοποιημένος σαν ένας αντικειμενικός τερατώδης σωρός εμπορευμάτων. Δεν είναι, όπως θα γράψει ο Μαρξ στον 3^ο τόμο του *Κεφαλαίου*, η αναγκαία κοινωνική βάση του “βασιλείου της ελευθερίας”, σε μια κοινωνία όπου θα έχει ξεπεραστεί ο ανταγωνισμός ανάμεσα στον κοινωνικό χαρακτήρα του παραγόμενου πλούτου και την ιδιωτική ιδιοποίησή του¹⁰Βλ. Karl Marx, *Capital* volume III, Moscow: Progress 1986, σελ. 440, 573 και 820..

Δεύτερον, ο Μαρξ χαρακτηρίζει “τερατώδη”, “ungeheure” τον σωρό εμπορευμάτων, όχι απλώς “τεράστιο” (και ακόμα λιγότερο σαν “immense accumulation”, όπως στην αγγλική μετάφραση¹¹Karl Marx, *Capital*, volume I, Moscow: Progress 1986, σελ. 43.. Δεν είναι τυχαίο ότι ακριβώς την ίδια γερμανική λέξη -ungeheure- χρησιμοποίησε ο Μαρξ λίγο πριν, στον Πρόλογο στην πρώτη γερμανική έκδοση του *Κεφαλαίου*, μιλώντας για τα τέρατα που πολεμάει ο Περσέας και αρνούνται να δουν την ύπαρξή τους οι σύγχρονοί μας.

Μήπως είναι τυχαίο, ότι στον ίδιο πνευματικό κόσμο της γερμανικής κουλτούρας του 19^{ου} αιώνα, ο κορυφαίος Γερμανός ποιητής Hölderlin καταφεύγει στη λέξη ungeheure/ τερατώδες για να αποδώσει στην γλώσσα του το αρχαιοελληνικό δεινόν στο περίφημο χορικό της *Αντιγόνης* του Σοφοκλή που αρχίζει με τον στίχο *Πολλά τα δεινά κουδέν ανθρώπου δεινότερον πέλει...*;

Αλλά γιατί να είναι τερατώδης ένας σωρός εντελώς συνηθισμένων εμπορευμάτων, σαν τις κονσέρβες ντοματόσουπας Cambell στον πίνακα του Andy Warhol;

Ο Μαρξ δίνει την απάντηση στην κατακλείδα και κορύφωση του πρώτου κεφαλαίου του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, στο πολυσυζητημένο 4^ο τμήμα με τον εμβληματικό πλέον τίτλο “**Ο φετιχιστικός χαρακτήρας του εμπορεύματος και το μυστικό του**”:

Ένα εμπόρευμα φαίνεται, στην πρώτη ματιά σαν ένα αυτονόητο, τετριμμένο πράγμα. Η ανάλυσή του, αντιθέτως, δείχνει ότι πρόκειται για ένα πράγμα αλλόκοτο, γεμάτο περίτεχνη μεταφυσική και θεολογικές λεπτολογίες. Ως αξία χρήσης δεν έχει τίποτα το μυστηριώδες είτε ικανοποιώντας τις ανάγκες του ανθρώπου με τις ιδιότητές του είτε όταν οι ιδιότητές του παράγονται από την ανθρώπινη εργασία. Είναι προφανές ότι η δραστηριότητα του ανθρώπου μετασχηματίζει τα υλικά που του προσφέρει η Φύση έτσι ώστε να του είναι χρήσιμα. Η μορφή του ξύλου, για παράδειγμα αλλάζει όταν φτιάξουμε από αυτό ένα τραπέζι. Μολοντούτο, το τραπέζι παραμένει ξύλινο, ένα συνηθισμένο, αισθητό πράγμα. Μόλις, όμως, παρουσιαστεί ως εμπόρευμα, μεταμορφώνεται σε ένα αισθητό υπεραισθητό πράγμα. Δεν στέκεται μοναχά με τα πόδια πάνω στο έδαφος, αλλά απέναντι στα άλλα εμπορεύματα στέκεται πάνω στο κεφάλι και βγάζει από το ξύλινο μυαλό του παραξενιές πιο θαυμαστές από ό,τι ήτανε τα “κινούμενα τραπεζάκια”.

Ο μυστικιστικός χαρακτήρας των εμπορευμάτων δεν προέρχεται συνεπώς από την αξία χρήσης τους. Ούτε επίσης προέρχεται από την φύση των παραγόντων που προσδιορίζουν την αξία τους.

[...]

Από πού πηγάζει λοιπόν ο αινιγματικός χαρακτήρας του προϊόντος της εργασίας, μόλις πάρει την μορφή της των εμπορευμάτων; Ξεκάθαρα από αυτήν την ίδια την μορφή. Η εξίσωση όλων των ειδών ανθρώπινης εργασίας εκφράζεται αντικειμενικά από το γεγονός ότι όλα τα προϊόντα είναι ίσες αξίες· το μέτρο της δαπάνης εργατικής δύναμης από την διάρκεια αυτής της δαπάνης παίρνει την μορφή της ποσότητας της αξίας των προϊόντων της εργασίας και τελικά, οι αμοιβαίες σχέσεις των παραγωγών, μέσα στις οποίες ο ίδιος ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας τους βεβαιώνεται, παίρνει την μορφή μιας κοινωνικής σχέσης ανάμεσα στα προϊόντα.

Συνεπώς ένα εμπόρευμα είναι ένα μυστηριώδες πράγμα απλώς γιατί σ' αυτό ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας των ανθρώπων εμφανίζεται σ' αυτούς ως ένας αντικειμενικός χαρακτήρας εντυπωμένος πάνω στο προϊόν της εργασίας τους [...] **μια καθορισμένη κοινωνική σχέση ανάμεσα σε ανθρώπους παίρνει στα μάτια τους την φανταστική μορφή μιας σχέσης ανάμεσα σε πράγματα**

[...]

Ο φетиχισμός των εμπορευμάτων έχει την καταγωγή του [...] στον ιδιαίτερο κοινωνικό χαρακτήρα της εργασίας που τα παράγει [...] συνεπώς οι σχέσεις που συνδέουν την εργασία ενός ατόμου με τους υπόλοιπους εμφανίζονται όχι σαν άμεσες κοινωνικές σχέσεις ατόμων που δουλεύουν αλλά σαν αυτό που πραγματικά είναι, υλικές σχέσεις ανάμεσα σε πρόσωπα και κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα σε πράγματα¹²Karl Marx, *Das Kapital* I, 1, § 4 (Η έμφαση δική μας)..

Αυτήν την διαδικασία προσωποποίησης των πραγμάτων και πραγματοποίησης των προσώπων, μέσα στην δια την καπιταλιστική παραγωγική διαδικασία, αυτήν την τερατώδη αντιστροφή που εξαλείφει τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά και δημιουργεί “ανθρώπους χωρίς ιδιότητες”, για να θυμηθούμε τον Robert Musil, θα απεικονίσει με ανεπανάληπτο κινηματογραφικό τρόπο ο πρωτοπόρος σκηνοθέτης Κώστας Σφήκας στο Μοντέλο.

5Είναι γνωστό ότι το περίφημο αυτό τμήμα του *Κεφαλαίου* έγινε σημείον αντιλεγόμενον, ιδιαίτερα στις θεωρητικές διαμάχες της δεκαετίας του 1960 μεταξύ μαρξιστών και μαρξιστών στη Γαλλία και διεθνώς, ιδιαίτερα ανάμεσα στον Louis Althusser και των οπαδών του από την μια, που το θεωρούν κατάλοιπο χεγκελιανού ιδεαλισμού του πρώιμου Μαρξ και ζητούν ακόμα και να παραμεριστεί, και από την άλλη, εκείνους που υποστήριζαν μίαν ανθρωπιστική ανάγνωση και θεωρούσαν τον φетиχισμό του εμπορεύματος σαν προέκταση της αλλοτρίωσης όπως αυτή αναλύονταν στα *Χειρόγραφα του 1844*, αγνοώντας το ποιοτικό άλμα που συντελείται στην έρευνα του Μαρξ, με την υπέρβαση Χέγκελ και Ρικάρντο, την ανακάλυψη του διττού χαρακτήρα της εργασίας στον καπιταλισμό, της αφηρημένης και συγκεκριμένης εργασίας, της νεκρής εργασίας που απομυζά την ζωντανή εργασία με την μορφή απομύζησης υπεραξίας, και έτσι την αναδιατύπωση της εργασιακής θεωρίας της αξίας, με την οποία είναι αλληλένδετη και

αδιαχώριστη η έννοια του φетиχισμού του εμπορεύματος. Καταγωγή του, όπως τονίζει ο Μαρξ στο απόσπασμα που προαναφέρθηκε, είναι “ο *ιδιαιτέρος κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας*” στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.

Και στις δύο περιπτώσεις, η γενική τάση ήταν να βλέπουν φетиχισμό και αλλοτρίωση, σαν *ιδεολογικές* και μόνο μορφές πλαστής συνείδησης χωρίς αντικειμενικό περιεχόμενο, *αποκομμένες* από την αντικειμενική κοινωνική πραγματικότητα. Στον Μαρξ αντίθετα περικλείουν *αντικειμενική αλήθεια*, την *πραγματική αντιστροφή* των σχέσεων αντικειμένου και υποκειμένου στις κοινωνικές καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής.

Ο όρος του φетиχισμού αντλείται από την θρησκευολογία και την αρχέγονη λατρεία κοινωνικών δυνάμεων και προϊόντων που η καταγωγή τους παραμένει κρυφή και εκτός ελέγχου. Γίνεται χυδαία θεολογία, “θρησκεία της καθημερινής ζωής”, στις κοινωνίες όπου κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Γίνεται ακραία αφηρημένη μορφή στην καπιταλιστική μορφή “*της κοινωνικής διαδικασίας της ζωής, δηλαδή του υλικού τρόπου παραγωγής που περιβάλλεται σαν νεφέλη από ένα μυστικιστικό πέπλο*”¹³Karl Marx, *Das Kapital*, Erste Band, Marx Engels Werke 23, ό.π., σελ. 94.”.

Το πέπλο θα διαλυθεί και οι κοινωνικές σχέσεις θα γίνουν διαφανείς μόνον όταν η ίδια η κοινωνική διαδικασία της ζωής, ο κοινωνικός μεταβολισμός ανθρώπου και Φύσης απελευθερωθεί από τα δεσμά της καπιταλιστικής μορφής του και τεθεί σε συνειδητό συλλογικό έλεγχο από μια μελλοντική κοινωνία ελεύθερων συνεργαζόμενων παραγωγών.

“Karl Marx”, του Andy Warhol.

6Ο φетиχισμός του εμπορεύματος σε συνθήκες γενικευμένης καπιταλιστικής εμπορευματικής παραγωγής όπου εμπόρευμα γίνεται και η ίδια η ανθρώπινη εργατική δύναμη, δεν είναι μια στατική κατάσταση αλλά μια δυναμική *διαδικασία*.

“[...] η προοδευτική ανάπτυξη μιας κοινωνίας εμπορευματοπαραγωγών”, γράφει ο Μαρξ, “σφραγίζει ένα προνομιούχο εμπόρευμα με τον χαρακτήρα του χρήματος. Ως εκ τούτου το αίνιγμα που παρουσιάζουν τα εμπορεύματα δεν είναι άλλο από το αίνιγμα που παρουσιάζανε τα εμπορεύματα: μόνο που τώρα μας θαμπώνει με την πιο αστραφτερή του μορφή¹⁴Karl Marx, *Das Kapital*, Erste Band, Marx Engels Werke 23, ό.π., σελ. 108.”.

Ο φετιχισμός του εμπορεύματος μεταμορφώνεται σε φετιχισμό του χρήματος, και αυτός, όταν το χρήμα συναντάει και ανταλλάσσεται με εργατική δύναμη, μεταμορφώνεται σε φετιχισμό του κεφαλαίου.

Στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*, αναλύοντας την “τριαδική φόρμουλα”, ο Μαρξ δείχνει πώς ο φετιχισμός του κεφαλαίου παρουσιάζει την κατανομή των εισοδημάτων σαν αποτέλεσμα της “εργασίας” κάθε μίας κοινωνικής τάξης: το κέρδος της καπιταλιστικής επιχείρησης σαν αποτέλεσμα της εργασίας του επιχειρηματία καπιταλιστή, τον μισθό σαν αποτέλεσμα της εργασίας του εργάτη και την γαιοπρόσοδο σαν αποτέλεσμα της εργασίας του γαιοκτήμονα. Εξαφανίζεται έτσι το μυστικό της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης του εργάτη, η απομύζηση της απλήρωτης υπερεργασίας με την μορφή υπεραξίας και η κατανομή της σε τρεις μορφές εισοδήματος¹⁵Βλ. Karl Marx, *Capital* III, Part VII, Chapter XLVIII, Moscow: Progress 1986, σελ. 814.. Όπως γράφει ο Μαρξ, “[...]σ’ αυτήν την οικονομική τριάδα, που παρουσιάζεται σαν η σύνδεση ανάμεσα στα συστατικά μέρη της αξίας και του πλούτου γενικά και τις πηγές του, έχουμε την πλήρη μυστικοποίηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, την μετατροπή των κοινωνικών σχέσεων σε πράγματα, την άμεση σύμφυση των υλικών παραγωγικών σχέσεων με τον ιστορικό τους και κοινωνικό προσδιορισμό¹⁶Karl Marx, *Capital* III, ό.π., σελ. 830.”.

Ο φετιχισμός του κεφαλαίου κορυφώνεται στο τοκοφόρο κεφάλαιο: “Οι σχέσεις του κεφαλαίου παίρνουν την πιο εξωτερικευμένη και φετιχιστική τους μορφή στο τοκοφόρο κεφάλαιο. Εδώ έχουμε $X - X'$, χρήμα που δημιουργεί περισσότερο χρήμα, αυτοεπεκτεινόμενη αξία, χωρίς την διαδικασία που πραγματώνει αυτά τα δύο άκρα¹⁷Ο.π., σελ. 391.”.

Με το τοκοφόρο κεφάλαιο σε όλες του τις μετεξελίξεις, το πιστωτικό σύστημα, κι αυτό που ο Μαρξ ονομάζει “πλασματικό κεφάλαιο” -προσδοκία κέρδους από τα αποτελέσματα μιας επένδυσης, μεριδίου από την υπεραξία, η οποία μέλλει να αποσπασθεί- το χρηματικό κεφάλαιο εμφανίζεται σαν το “απόλυτο”, “αυτόματο φετίχ”, έχοντας εξαφανίσει ξανά από το οπτικό πεδίο την αναγκαία ενδιάμεση διαδικασία μεταξύ του X και του X' , την **παραγωγική** για το κεφάλαιο **εργασία**, την μοναδική ζωντανή πηγή της αξίας. Όπως δείχνει και το γνωστό μαρξικό σχήμα:

$$| X - E(\sigma + \mu) \dots \Pi \dots E'(\sigma + \mu + u) - X'$$

Η φαινομενική εξαφάνιση της ενδιάμεσης αναγκαίας παραγωγικής διαδικασίας στην ακραία φετιχιστική μορφή του κεφαλαίου μπορεί να γίνεται και πράγματι γίνεται αντικείμενο ιδεολογικής επεξεργασίας αλλά δεν είναι κενή περιεχομένου ιδεολογική ψευδαίσθηση. Είναι **αντικειμενική μορφή έκφρασης της υπαρκτής κοινωνικής αντιστροφής των σχέσεων ανάμεσα σε πρόσωπα σε σχέσεις ανάμεσα σε πράγματα** που συντελείται μέσα στην κοινωνική διαδικασία της ζωής, όπου κυριαρχεί ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος

παραγωγής. Οι επεξεργασίες του Μαρξ στο *Κεφάλαιο* περί φετιχισμού του εμπορεύματος, του χρήματος, του κεφαλαίου μέχρι και την ακραία μορφή τού “αυτόματου φετίχ” **δεν** είναι ιδεαλιστικό χεγκελιανό κατάλοιπο ούτε άχρηστα παιχνίδια διαλεκτικής, αλλά βρίσκονται στο **κέντρο** του όλου μαρξικού εγχειρήματος απογύμνωσης των νομοτελειών/τάσεων κίνησης του καπιταλισμού και οδηγός στην ανατροπή του.

Ο Μαρξ μας δίνει μια πυξίδα για να ποντοπορήσουμε στα αχαρτογράφητα νερά των καιρών μας, καθώς το “απόλυτο φετίχ” κυριαρχεί στην ιμπεριαλιστική εποχή της καπιταλιστικής παρακμής, παίρνοντας τις πιο τερατώδεις διαστάσεις και απλώνοντας τα πλοκάμια του σ’ όλο τον πλανήτη, στα τελευταία τριάντα χρόνια της χρηματοοικονομικής παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου...

7Στα χρόνια της ξέφρενης πλανητικής επέλασης του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, της χρηματιστηριακής κερδοσκοπίας και ευφορίας, της υπερεπέκτασης του πλασματικού κεφαλαίου ανθίσανε διάφορες θεωρίες περί “χρηματοοικονομικής” (financialization), η οποία έχει, υποτίθεται, “χειραφετηθεί” από το παραγωγικό κεφάλαιο και την απόσπαση υπεραξίας στον χώρο της παραγωγής.

Οι θεωρίες αυτές προκάλεσαν και προκαλούν έντονες συζητήσεις και διαμάχες ανάμεσα σε όλες τις πτέρυγες των οικονομολόγων -νεοφιλελεύθερων, νεοκεϋνσιανών και μετακεϋνσιανών, μαρξιστών και μαρξιζόντων- και έχουν, κατά την γνώμη μας σωστά, αποκρουστεί θεωρητικά από μαρξιστές θεωρητικούς, όπως είναι ο Ben Fine, ο Michael Roberts, ο Adam Hanieh, ο Osvaldo Coggiola, στην Ελλάδα από τον Σταύρο Μαυρουδέα¹⁸Βλ. Stavros Mavroudeas and Demophanes Papadatos, *Is the Financialization Hypothesis a Theoretical Blind Alley?*, World Review of Political economy Vol. 9, No 4, Winter 2018, σελ. 451- 476., κ.ά.

Η αποσπασμένη από την παραγωγική σφαίρα “χρηματοοικονομική” είναι μορφή έκφρασης του φετιχισμού του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, τον καιρό της φαινομενικής παντοδυναμίας του “αυτόματου φετίχ” μετά το 1980 και προπαντός από την δεκαετία του 1990, με ιστορική καμπή την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, και μετά.

Στην πραγματικότητα, όμως, κάτω από την επιφάνεια, συνέχιζαν να αναπτύσσονται αδυσώπητα, να παγκοσμιοποιούνται, να παροξύνονται οι αντιφάσεις του κεφαλαίου, οι αντικειμενικές τάσεις κίνησής του, προπαντός αυτή που ο Μαρξ ονόμασε Νέμεση του κεφαλαίου, η τάση πτώσης του ποσοστού κέρδους – πυροδοτώντας τελικά και ξεπερνώντας κάθε προηγούμενο, αιφνιδιαστικές, αλληπάλληλες, ολοένα καταστροφικότερες εκρήξεις. Τις θυμίζουμε, αν και κανείς δεν μπορεί να τις ξεχάσει: παγκόσμιο χρηματοοικονομικό κραχ το 2008, Μεγάλη Ύφεση, παγκόσμια, άλυτη μέχρι τώρα και επιδεινούμενη καπιταλιστική κρίση· παγκόσμιο πανδημικό σοκ το 2020 που συνεχίζεται άγνωστο μέχρι τότε, μαζί με τα εφιαλτικά προμηνύματα της κλιματικής καταστροφής· και τώρα, ο πόλεμος με επίκεντρο την Ουκρανία, ένας πόλεμος καθόλου “τοπικός” αλλά με διεθνείς αφετηρίες και διαστάσεις.

Κάθε προσπάθεια των κυρίαρχων τάξεων να αναχαιτίσουν τις αλληπάλληλες καταστροφές αποδειχνονται “*συφοριασμένες*”, όπως εκείνες των Τρώων του Καβάφη. Μετατρέπονται σε μπούμερανγκ. Τα έκτακτα μέτρα κυβερνήσεων και κεντρικών τραπεζών

μετά την κατάρρευση της Lehman Brothers, οι ποταμοί ρευστότητας, τα “προγράμματα ποσοτικής χαλάρωσης”, ή “αναθέρμανσης” δεν εμπόδισαν στις παραμονές της πανδημίας του Covid-19 μια νέα πορεία καταβύθισης της παγκόσμιας οικονομίας. Ακόμα πιο τεράστιας κλίμακας έκτακτα οικονομικά μέτρα πάρθηκαν σε ΗΠΑ, ΕΕ και διεθνώς, με το ξέσπασμα της πανδημίας, από τον Μάρτιο του 2020, με μόνα σίγουρα αποτελέσματα την αλματώδη γιγάντωση μιας ήδη τρομακτικής κοινωνικής ανισότητας και την απειλητική επανεμφάνιση μετά από δεκαετίες ενός καλπάζοντος πληθωρισμού σε μια παγκόσμια οικονομία που δεν έχει βγει από την τελμάτωση. Και τώρα, την στιγμή που ετοιμάζονται για αντιμετώπιση του πληθωρισμού, να στενέψουν την ρευστότητα και να ανεβάσουν τα επιτόκια, προκαλώντας αναπόφευκτα επιδείνωση της συστολής της οικονομίας, είναι υποχρεωμένοι πάλι να τα αναθεωρήσουν καθώς ξέσπασε η πολεμική σύγκρουση με την Ρωσία και παίρνονται πρωτοφανείς κυρώσεις αποκλεισμού και στραγγαλισμού της ρωσικής οικονομίας, οι οποίες, συν τοις άλλοις, φέρνουν ήδη εκτίναξη του πληθωρισμού, ιδιαίτερα των τιμών της ενέργειας και των τροφίμων. Η κοινωνική αναταραχή είναι αναπόφευκτη στον λιμοκτονούντα Παγκόσμιο Νότο αλλά και μέσα στις Μητροπόλεις της Ευρώπης, της Αμερικής και της Ασίας.

Μέσα στην γενικευμένη σύγχυση, τον απηνή βομβαρδισμό απροσδόκητων γεγονότων και τραυματικών εμπειριών, τις απότομες και συχνά ιλιγγιώδεις στροφές της Ιστορίας, ο κίνδυνος για τις εργατικές και φτωχές λαϊκές μάζες και τις μαχητικές εμπροσθοφυλακές τους είναι να δουν τις καταγιστικές εξελίξεις που ζουν σαν ασύνδετες μεταξύ τους συμφορές που πέφτουν πάνω τους.

Στην πραγματικότητα είναι αλληλένδετες, διαδοχικές, διαφορετικές στιγμές μιας ενιαίας, αντιφατικής, ανισόμετρης και συνδυασμένης ανάπτυξης της παγκόσμιας ιστορικής διαδικασίας. Η παγκοσμιοποίηση του κεφαλαίου και μάλιστα με την πιο ακραία φετιχιστική, πρωτείική, μεταμόρφωσή του κορύφωσε την σύγκρουση με τα εγγενή όριά του. “*Το αληθινό όριο της καπιταλιστικής παραγωγής είναι το ίδιο το κεφάλαιο*”, όπως είχε προβλέψει ο Μαρξ.

Το κραχ του 2008 ήταν η ενδόρρηξη του παγκοσμιοποιημένου χρηματοοικονομικού κεφαλαίου από τους υπόγειους σεισμούς της καπιταλιστικής παραγωγικής σφαίρας. Η καπιταλιστική παραγωγή, “*παραγωγή που είναι μόνο παραγωγή για το κεφάλαιο*” έρχεται σε σύγκρουση με τις αναπτυσσόμενες ανάγκες, “*με την σταθερή επέκταση της διαδικασίας της ζωής της κοινωνίας των παραγωγών*”¹⁹Karl Marx, *Capital III*, ό.π., σελ. 250.”.

Η πανδημία του Covid-19 δεν ήταν μια “externality”, όπως την θεωρεί η αστική οικονομική σκέψη, αλλά ποιοτικό άλμα στην “*επιδημία επιδημιών*” που από την δεκαετία του 1980 συνόδευσε αναπόφευκτα την παγκόσμια προέλαση του κεφαλαίου, η οποία προκαλεί την περιβαλλοντική–κλιματική καταστροφή, σαρώνοντας τα ανοσολογικά τείχη και προκαλώντας το τσουνάμι των ζωνοσών.²⁰Βλ. Σάββα Μιχαήλ, *Πανδημία και Κρίση: η Τέλεια Καταιγίδα*, Νέα Προοπτική, Ιούνιος 2020.

Η καπιταλιστική μορφή του κοινωνικού μεταβολισμού με την Φύση έχει έρθει σε ασυμβίβαστη σύγκρουση με το ίδιο το περιεχόμενό της, την ενεργό κοινωνική διαδικασία της ζωής.

Το οριακό σημείο που έχει φτάσει αυτή η σύγκρουση το φανερώνουν η αποτυχία να αντιμετωπιστούν τα αλληπάλληλα καταστροφικά πλήγματα. Το λεγόμενο “αόρατο χέρι της αγοράς” αποδείχθηκε παράλυτο και αδύναμο να αντιμετωπίσει την κρίση μετά το 2008 και το 2020. Η κεντρική παρέμβαση του κράτους και των κεντρικών τραπεζών απέτυχε επίσης, αποκαλύπτοντας την ιστορική δομική κρίση του Κράτους, που αντιμετωπίζει εσωτερικές αναταραχές και στο εξωτερικό κατάρρευση της διεθνούς μεταψυχροπολεμικής τάξης πραγμάτων. Η κρίση του κράτους με την σειρά της πυροδοτεί τον πόλεμο.

Ο ίδιος ο λυκοφωτικός καπιταλισμός βουλιάζοντας στην παρακμή και την κρίση σπέρνει ανέμους αλλά θα θερίσει θύελλες. Οι λαϊκές εξεγέρσεις που γνωρίσαμε την προηγούμενη δεκαετία στην Αραβική Ανατολή, στη Νότια Ευρώπη των πλατειών, στην επαναστατημένη Λατινική Αμερική, μέσα στην ίδια την αμερικανική Μητρόπολη του αδικοχαμένου από την ρατσιστική αστυνομική βία George Floyd, ήταν μονάχα το προμήνυμα των Επερχομένων.

“De Walkurenrit” (Η Επέλαση των Βαλκυριών), του Henry de Groux, περ. 1890.

8 Η ανθρωπότητα αντιμετωπίζει το Λυκόφως των θεών του Κεφαλαίου-Φετίχ. Η ιστορική σκηνή θυμίζει το τέλος του βαγκνερικού *Δακτυλιδιού των Νιμπελούνγκεν*. Το νήμα που έκλωθαν οι τρεις Normen, οι τρεις Μοίρες κόρες της Erda, της μητέρας Γης, έχει κοπεί και οι μοίρες βυθίζονται ξανά στην Γη που τις γέννησε. Η πυρά που άναψε η Βαλκυρία φουντώνει και η μυθική Βαλχάλα των φετίχ του κεφαλαίου καταρρέει. Απειλεί να μας θάψει στα ερείπια της.

Από την μαχόμενη και καταπιεσμένη ανθρωπότητα εξαρτάται, με την πυρά της παγκόσμιας σοσιαλιστικής επανάστασης, να επιστρέψει επιτέλους ο κλεμμένος της πλούτος, το Rheingold, ξανά στην υδάτινη, αέναη, απέραντη επικράτεια της Ζωής.

Φεβρουάριος – Μάρτιος 2022